

Julian Wojtkowski

Stare druki w bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej "Hosianum"

Fides: Biuletyn Bibliotek Kościelnych 1-2 (28-29), 32-45

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BP JULIAN WOJTKOWSKI¹

STARE DRUKI W BIBLIOTECE WYŻSZEGO SEMINARIUM DUCHOWNEGO METROPOLII WARMIŃSKIEJ „HOSIANUM”

Wstęp

Habent sua fata libelli. To powiedzenie sprawdza się w całej pełni na Warmii, której księgozbiory uległy w ciągu dziejów dwóm kataklizmom: wojnom szwedzkim oraz drugiej wojnie światowej. Co po nich pozostało z XV i XVI wieku w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej *Hosianum*, działającej od 1565 roku a od 15 sierpnia 1999 roku służącej nowo powstałemu Wydziałowi Teologii na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie?

Podczas wojen szwedzkich w XVII wieku wywieziony został z Braniewa wspinały księgozbiór tamtejszego kolegium jezuickiego, ufundowanego przez Kardynała Stanisława Hozjusza, w którym od 1564 roku uczyli się gimnazjaliści. Od 1567 studiowali w nim alumni, założonego również przez Kardynała Hozjusza, seminarium Diecezji Warmińskiej. Wreszcie od 1578 roku dołączyli do nich także klerycy ufundowanego przez Papieża Grzegorza XIII, staraniem nuncjusza A. Possevino, Alumnatu Papieskiego, przygotowującego misjonarzy dla krajów skandynawskich i bałtyckich.²

Księgozbiór kolegium braniewskiego wraz z katalogiem prowadzonym na bieżąco od roku 1570 został szczęśliwie złożony w Bi-

¹ Biskup senior archidiecezji warmińskiej, profesor doktor habilitowany teologii.

² Działał dwieście dwadzieścia lat, 1578-1798, kształcił 1580 kapłanów.

blotece Królewskiej i Uniwersyteckiej w Uppsali, gdzie przetrwał do dnia dzisiejszego. Zajął się nim długoletni pracownik tejże biblioteki, Józef Trypućko (1910-1983), opracowując z niesłychaną starannością katalog,³ który uzupełnił starszy kustosz dyplomowany działu starych druków Biblioteki Narodowej w Warszawie, mgr Michał Spandowski i wydał razem ze Sławomirem Szyllerem w Warszawie i Uppsali 2007 roku w trzech tomach.⁴ Tom 1 zawiera wstęp, rękopisy i inkunabuły (stron 211). Tom 2 zawiera opisy druków XVI-XVII wieku (stron 667), a tom 3 – indeksy (stron 175 + 16 tablic). Katalog zawiera opisy 63 rękopisów, 330 inkunabułów oraz 2274 starych druków XVI i pierwszej ćwierci XVII wieku.⁵ Samych inkunabułów liczy więcej niż dzisiejsza biblioteka *Hosianum*.

Gorszy los spotkał archiwum i bibliotekę Biskupów Warmińskich z zamku w Lidzbarku. Wywiózł je Karol XII, zimujący na zamku Lidzbarskim od końca grudnia 1703 roku do 25 czerwca 1704 roku.⁶ Tym się tłumaczy zaginięcie biblioteki lidzbarskiej, do której tęsknił Ks. Jan Leo, piszący na wygnaniu *Dzieje Prus*, najpierw w wielko-

³ Trypućko, Józef (1958). *Polonica vetera Upsaliensia: catalogue des imprimés polonais ou concernant la Pologne des XVIe, XVIIe, XVIIIe et XVIIIe siècles conservés à la Bibliothèque de l'Université Royal d'Upsala*. Uppsala [Acta Bibliothecae Regiae Upsaliensis, XIII].

⁴ Trypućko, Józef (2007). *Katalog księgozbioru Kolegium Jezuitów w Braniewie zachowanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*. Uzupełnił Michał Spandowski. Oprac. Michał Spandowski, Sławomir Szyller. Warszawa; Uppsala: Uppsala Universitetsbibliotek. Biblioteka Narodowa. T. 1: *Wstęp. Rękopisy. Inkunabuły*, 211 s. T. 2: *Druki XVI-XVII wieku*, 667 s. T. 3: *Indeksy*, 175 s. + 16 tab.

⁵ Rękopisy: 1-63; inkunabuły: 101-440; druki XVI-XVII w.: 1001-3274.

⁶ „Po zajęciu bowiem bez wystrzału bombardy Elbląga i zostawieniu w mieście silnej załogi, król Szwecji Karol XII, młody i zarozumiały, lat około osiemnastu, wkroczył z częścią swego wojska na Warmię i przybył do Braniewa dnia 24, miesiąca grudnia, w wigilię Narodzenia Chrystusa. Przebywszy tam kilka dni w Alumnacie, czyli Seminarium Papieskim, wyjechał do Lidzbarka i przebywał na zamku biskupim (w nieobecności księdza biskupa Załuskiego) przez całą zimę i wiosnę, aż do dnia 25 miesiąca czerwca, roku następnego 1704, a dawne rękopisy Archiwum biskupiego wraz z biblioteką przewiózł do Szwecji.” [Heine, Jerzy Wojciech ks. (2006). *Archiwum dawne i nowe Lidzbarskiego Kościoła Archiprezbiterialnego*. Wydał krytycznie C. P. Woelky. Przeł. Bp Julian Wojtkowski. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, s. 50-51].

polskim opactwie Cystersów w Wągrowcu, a w końcu w Parysowie na Mazowszu, u starosty czerskiego Adama Parysa.⁷

Biblioteka zamkowa lidzbarska musiała być wspaniała, gdyż z niej korzystał Stanisław Kardynał Hozjusz, pisząc swoje dzieła, doskonale oparte zwłaszcza na Piśmie Świętym⁸ i dziełach Ojców Kościoła⁹. W Uppsali zachowały się tylko 4 inkunabuły i 16 starych druków z księgozbioru S. Hozjusza, przekazane bibliotece kolegium jezuickiego do nauki łaciny.¹⁰ Cudem zachowała się na zamku lidzbarskim Kronika Galla Anonima OSB, zapewne wykorzystywana przez Marcina Kromera piszącego w Krakowie Historię Polski¹¹ i zabrana potem z Krakowa na Warmię, a szczęśliwie nie dostrzeżona przez Karola XII, który byłby ją zapewne wywiózł do Szwecji.

Podczas drugiej wojny światowej, a właściwie jej zakończenia Frombork i Braniewo, leżące na wybrzeżu Zalewu Wiślanego, zajęte przez armię radziecką, znalazły się na pierwszej linii frontu, gdyż Mierzęję Wiślaną, cieśninę Piławską i Królewiec zajmowali Niemcy. We Fromborku spaliła się Kuria Biskupia z archiwum akt nowych, a szczęśliwie ocalała brama południowa z archiwum akt dawnych. W Braniewie spłonęło seminarium duchowne i budynek alumnatu papieskiego, ocalał gmach dawnego kolegium jezuickiego, w którym mieściło się *Lyceum Hosianum*.¹² Stąd pochodzi część zbiorów obecnej Biblioteki WSDMW *Hosianum* w Olsztynie.

⁷ Leo, Jan ks. (2008). *Dzieje Prus. Z Braniewskiego wydania roku 1725* przełożył Bp Julian Wojtkowski. Olsztyn: Arcybiskup Metropolita Warmiński, s. 12.

⁸ Świniarska, Barbara (2004). *Pismo Święte w sakramentologii Katechizmu Rzymskiego (1566) i Katechizmu Kościoła Katolickiego (1992): studium historyczno-dogmatyczne*. Olsztyn: Hosianum, 170, [6] s.

⁹ Weber, Ewelina (2004). *Źródła patrystyczne teologii Stanisława Hozjusza*. Olsztyn: Hosianum, 155 s.

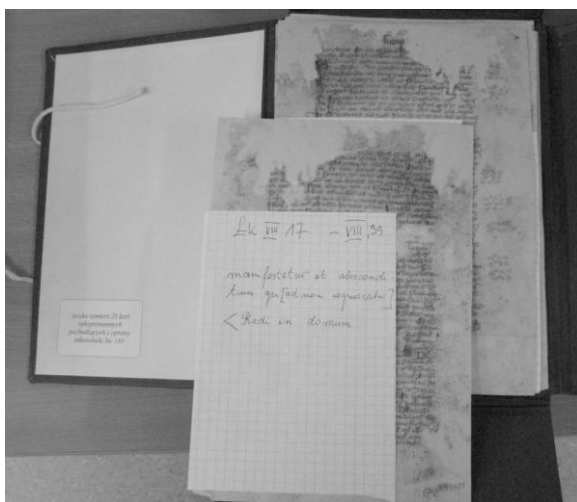
¹⁰ Inkunabuły Stanisława Hozjusza: Trypućko/Sandowski nr 309 328 391 409; stare druki XVI wieku: nr 1530 1671 1887 1900 2083 2089 2137 2164 2306 2317 2860 2916 2973 3014 3137 3201.

¹¹ Cromerus, Martinus (1555). *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*. Basilea; Kromer, Marcin (1611). *O sprawach, dziejach i wszystkich naszych potocznościach koronnych polskich ksiąg XXX*. Przekład Marcina Błażowskiego. Kraków.

¹² Założone przez Kardynała Stanisława Hozjusza w Braniewie Kolegium Jezuitów działało w latach 1565-1780. Po kasacie zakonu zostało przekształcone w Gimnazjum Akademickie, istniejące w latach 1781-1818, następnie w Lyceum Hosianum, działające w latach 1818-1912, wreszcie w Akademię Braniewską, funkcjonującą w latach 1912-1945. Biblioteka Lyceum Hosianum liczyła 50 000 tomów.

Część jednak uległa rozproszeniu. Najstarszy rękopis Biblioteki Narodowej w Warszawie pochodzi właśnie z biblioteki *Lyceum Hosianum* w Braniewie. Został w 1986 roku wykupiony z rąk prywatnego posiadacza z Braniewa, który twierdził, że odziedziczył go po dziadku.¹³ Oto jego opis:

Testamentum novum. Rękopis w języku łacińskim, iluminowany. VIII w. Pergamin, 35x27 cm, 241 kart. Oprawa XV w., deski i skóra. Sygnatura: rps akc. 12 400.

Fot.1 Karty rękopiśmienne wydobyte z oprawy inkunabułu podczas prac konserwatorskich

¹³ Loewe, E.A. (1959). *Codices Latini antiquiores. P. VIII*. Londyn: Oxford University Press, s. 16, nr 1071; Muszyńska, Kazimiera (1986). Niezwykły nabytek Zakładu Rękopisów. *Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej* nr 1-2, s. 31-34; Knoblich, Isabel (1996). *Die Bibliothek des Klosters St. Maximin bei Trier bis zum 12. Jahrhundert*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, s. 13, 19 nn, 79-80, 219; Tchórzewska-Kabata, Halina red. (2000). *Nad złoto droższe: skarby Biblioteki Narodowej*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, s. 32 – za informację dziękuję Panu Michałowi Spandowskiemu, za bibliografię Panu Sławomirowi Szyllerowi, pracownikom działu Starych Druków i Zakładu Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie.

Najstarszy rękopis w Bibliotece Narodowej i najwcześniejszy zachowany w całości kodeks w zbiorach polskich. Księga zawierająca pełny tekst łaciński *Nowego Testamentu*, powstała w VIII wieku, najpewniej w regionie mozelskim. Nota na karcie 6: *Ex Libris Imperialis Monasterii s. Maximini*, wskazuje, że zabytek pochodzi z opactwa benedyktynów w Trewirze, założonego na miejscu grobu św. Maksymina, biskupa trewirskiego.

Rękopis – który przed kradzieżą chronić miała groźba klątwy zapisana na karcie 5: *Codex sancti Maximini. Si quis eum abstulerit anathema sit in aeternum. Amen* – pozostawał do wieku XV, a być może nawet do końca XVIII, u benedyktynów w Trewirze. W 1894 roku znaleziony na jednym z koblenckich strychów, przekazany został około roku 1900 przez profesora Wilhelma Weissbrodta do biblioteki Lyceum Hosianum w Braniewie. Zbiory Lyceum rozproszone w czasie II wojny światowej, uległy niemal zupełnemu zniszczeniu. *Testamentum novum* ocalało w prywatnych rękach, Biblioteka Narodowa nabyła je w 1986 roku.¹⁴

Druki XV wieku (inkunabuły)¹⁵

Warmia jako Biskupie Księstwo udzielne miała z jednej strony Krzyżackie państwo zakonne, z drugiej – Królestwo Polski, z trzeciej – Wielkie Księstwo Litewskie. Religijnie i naukowo związana była z Italią, gospodarczo z Polską, Niemcami i Litwą. Powiązania te znalazły swój wyraz w najstarszych księgach.

W bibliotece *Hosianum* zachowało się 275 inkunabułów, w 325 egzemplarzach, 230 woluminach, tłoczonych w 34 miastach przez 102 drukarzy. Najwięcej jest dzieł teologicznych (42%), kaznodziej-skich (15%), cywilno-prawnych (15%) i kościelno-prawnych (12%). Reszty dopełnia historia (6%), filozofia (4%), słowniki (2%), klasyka (1%), geografia (1%), astrologia, ekonomia i medycyna (1%).

¹⁴ Tchórzewska-Kabata, Halina red. (2000). *Nad złoto droższe...*, s. 32.

¹⁵ Obłąk, Jan; Jaroszewicz-Pierestawcew, Zoja; Wojtkowski, Julian (2007). *Katalog inkunabułów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej Hosianum w Olsztynie*. Olsztyn: UWM – Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 175 s.; Wojtkowski, Julian (2008). *Zbiory inkunabułów w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego Hosianum w Olsztynie. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie. Badania naukowe. Przegląd osiągnięć*. 3, s. 152-153.

Jest dwanaście wydań Biblii i komentarze biblijne. Są Ojcowie Kościoła Wschodniego i Zachodniego: Orygenes, Efrem, Augustyn, Hieronim, Grzegorz. Wśród teologów jest Piotr Lombard, Tomasz z Akwinu, Bonawentura, Jan Duns Szkot. Z prawa rzymskiego są wydania *Corpus Iuris Civilis*, z prawa kościelnego *Corpus Iuris Canonici*, obie kodyfikacje z komentarzami. Są nawet dzieła, *Opuscula*, spornego kanonisty Feliksa Hemmerlina, zwanego *Malleolus*, który karnie złożony z kantorii w Solothurn i skazany na dożywocie w klasztorze w Lozannie, w tym łagodnym odosobnieniu napisał ostatnie swe dzieła. Wśród ksiąg liturgicznych jest mszał i brewiarz warmiński, mszał krzyżacki i krakowski, pontyfikał rzymski. W ascezie jest *Naśladowanie Chrystusa*, są dzieła Ludolfa z Saksonii i Ludwika z Prus (Wohlgemut). Wśród historyków występuje Piotr Comestor i Antonin z Florencji, w geografii Klaudiusz Ptolemeusz, w ekonomii Franciszek Curtius, w astrologii Jan Miller *Regiomontanus*, w filozofii Platon, w klasyce Cyceron.

Krajowe rynki księgarskie, z których pochodzą inkunabuły to: Niemcy (32%), Włochy (27%), Francja z Alzacją (25%), Szwajcaria (13%), Holandia (2%), Belgia (1%). Miastami, które dostarczyły najwięcej druków były: Strassburg (56), Wenecja (45), Norymberga (37) i Bazylea (36).

Wszystkie inkunabuły powstały w ostatnim trzydziestoleciu XV wieku: 26 (10%) w latach 1472-1480; 99 (30%) w latach 1481-1490; 126 (50%) w latach 1491-1500. Najstarszym drukiem są *Disputationes, quaestiones et consilia* kanonisty Fryderyka Petrucci, wydane w Rzymie 25 czerwca 1472 roku, najmłodszy inkunabuł stanowią *Commentaria in primam partem Digesti novi* cywilisty Jazona de Mayno, wydane w Wenecji 29 grudnia 1500 roku.

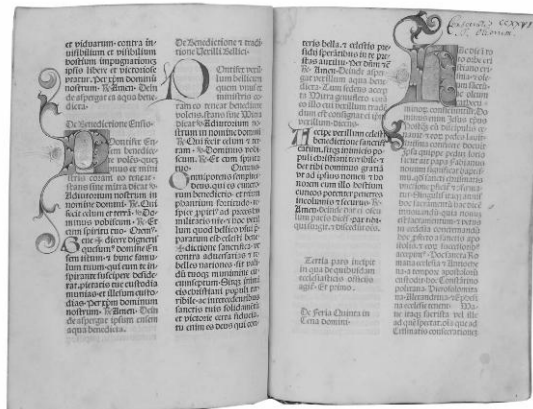
Posiadaczami inkunabułów były instytucje kościelne i osoby prywatne. Z instytucji na pierwsze miejsce wybija się nie złupiona przez Szwedów Kapituła Kolegiacka w Dobrym Mieście: 82 woluminy (36%). Z Archiwum Biskupiego we Fromborku ocalało 60 (26%). Z księgozbioru Warmińskiej Kapituły Katedralnej we Fromborku zachowało się 37 (16%), z parafii: Reszel – 20 (9%), Orneta – 14 (6%). W powyższych zbiorach znalazły się po śmierci inkunabuły osób prywatnych.

Fot. 2 – Inc. 21: Bonifacius VIII papa: Liber Sextus Decretalium, Roma 14 V 1483

Spośród biskupów warmińskich właścicielami ksiąg byli: Łukasz Watenrode, wuj Mikołaja Kopernika i jego biskup pomocniczy Jan Wilde, Maurycy Ferber, Jan Dantyszek, Jan Stefan Wydźga, Jan Stanisław Zbąski, Józef von Hohenzollern-Hechingen, Stanisław Andrzej Hatten. Nie dochował się żaden inkunabuł ze zbiorów Stanisława Hozjusza i Marcina Kromera. Zapewne stały się one zdobyczą wojenną Karola XII, który na zamku lidzbarskim spędził zimę i wiosną 1704 roku i przewiózł do Szwecji rękopisy archiwum biskupiego wraz z biblioteką.

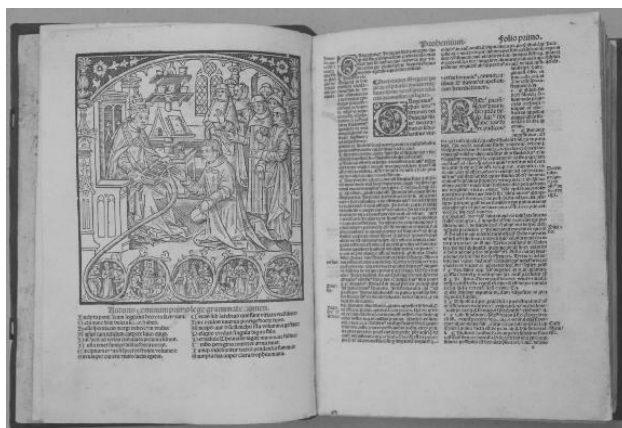
W oprawach inkunabułów zachowały się skrawki dawnych rękopisów pergaminowych XI, XII, XIII, XIV i XV wieku, z urywkami Biblii, ksiąg liturgicznych: mszałów, brewiarzy, lekcjonarzy, fragmentami dzieł filozoficznych, teologicznych, prawniczych, kaznodziejskich itp. Wydobyty z oprawy papierowy rękopis, przykład tak zwanej *Makulaturforschung*, który sklejony służył za tekturę, zawiera obszerny wyjątek nowego Testamentu w łacińskim przekładzie zwanym *Vulgata*, jednak odbiegającym od recenzji Klementyńskiej.

Fot. 3 – Inc. 96: Pontificale Romanum, Roma 20 XII 1485

Druki XVI wieku

Wiadomości o zachowanych w Bibliotece *Hosianum* drukach XVI wieku, to niepełne sprawozdanie robocze, oparte na 600 już opisanych egzemplarzach, podczas gdy dalsze prace nad wydobywaniem z półek i katalogowaniem trwają. Wyselekcjonowane zostały uprzednio wszystkie dzieła Stanisława Kardynała Hozjusza oraz druki braniewskie, które czekają jeszcze na opisanie.

Fot. 4 – Sd 545: Gregorius IX papa: Decretales, Paris 13 IV 1511

Autorzy i Dziedziny

W liczbie 240 autorów mieści się bogaty zespół twórców, od najślawniejszych do najbardziej zapomnianych. W podziale na dziedziny, biorąc pod uwagę bardziej znanych pisarzy, wygląda to następująco:

Klasyka: Izokrates (436-338 przed Chrystusem), Horacy (65-8 przed Chrystusem), Owidiusz (43 przed – 18 po Chrystusie), Petrarca ((1304-1374).

Biblia: 17 różnych wydań, Mikołaj z Lyre (1270-1349).

Ojcowie Kościoła Wschodniego: Orygenes (185-254), św. Atanazy (295-373), św. Grzegorz z Nazjanzu (330-390), św. Jan Złotousty (350-407), św. Cyryl Aleksandryjski (+444), Teodoret z Cyru (V w.).

Ojcowie Kościoła Zachodniego: św. Ireneusz z Lyonu (130-202), Tertulian (160-220), św. Cyprian (200-258), św. Ambroży (340-397), św. Hieronim (347-420), św. Augustyn (354-430), św. Leon I Wielki (+461), Kasjodor (485-580).

Liturgia: dwie warmińskie agendy, sakramentalna (1574) i ce-remonialna (1578), mszał warmiński (1587), Wilhelm Durand (1230-1296), Martyrologium Rzymskie (1583).

Teologia: Św. Izydor z Sewilli (560-636), Paweł Diakon Warnefried (720-799), Alkuin (730-804), św. Anzelm (1033-1109), św. Bernard z Clairvaux (1090-1153), św. Albert Wielki (1193-1280), św. Tomasz z Akwinu (1225-1274), Jakub z Paradyża (1380-1464), Franciszek Suarez SI (+1619).

Asceza: Dionizy Kartuz (1402-1471).

Homiletyka: Wilhelm Paryski (ur. ok.1400), Pelbart z Timisoary (+1504).

Reformacja: Erazm z Rotterdamu (1469-1536), Marcin Luter (1483-1546), Filip Schwarzerd Melanchton (1497-1560), Brenz Jan (1499-1570), Jan Kalwin (1509-1564), Teodor Beza (1519-1605), Jan Wigand (1523-1587).

Kontrreformacja: Jodok Clichthove (1472-1543), Jan Cochlaeus (1479-1552), Jan Eck (1486-1543), św. Piotr Kanizjusz (1521-1597), św. Robert Bellarmin (1542-1621).

Prawo kanoniczne: Corpus Iuris Canonici, Bonifacy VIII (1235-1303), Ioannes Andreae (1270-1348), Mikołaj de Tudeschis Abbas Panormitanus (1388-1445).

Prawo cywilne: Justynian I Wielki (482-565), Corpus Iuris Civilis,

Historia: Liwiusz (59 przed - 17 po Chrystusie), Józef Flawiusz (37-100), Plutarch (50-120), Tacyt (55-120), Swetoniusz (69-122), św. Hegezyp (130-175), Euzebiusz z Cezarei (263-339), Rufin z Akwilei (345-411), Sokrates Scholastyk (380-450), Sozomen (do 422), Epifaniusz Scholastyk (VI w.), Ewagriusz Scholastyk (VI w.), Marcin Kromer (1512-1589), Frankowicz Maciej zwany Flaccus Illyricus (1520-1575), Centuriatorzy Magdeburscy 1559-1574), Cezary Baroniusz (1538-1607).

Medycyna: Hipokrates (460-377 przed Chrystusem), Jan Aeschard (1605).

Przyroda: Pliniusz Cajus starszy (20-76).

Posiadacze¹⁶

Największa liczba druków XVI wieku pochodzi z nienaruszonego przez Szwedów i niedotkniętego pożogą drugiej wojny światowej księgozbioru kolegiaty dobromiejskiej. Kapituła kolegiacka założona w Pierzchałach w 1341 roku, przeniesiona została w 1343 roku do Głotowa, a w 1347 roku do Dobrego Miasta. Skasowana została przez rząd pruski w 1810 roku, a wskrzeszona przez Prymasa Polski Stefana Kardynała Wyszyńskiego w 1960 roku. Na 600 opisanych druków 240, czyli 40%, pochodzi z księżnicy w Dobrym Mieście.

Z Fromborka pochodzi około 13% opisanych starodruków, a mianowicie: 50 Archiwum Biskupiego, 4 Kurii Biskupiej, 2 Warmińskiej Kapituły Katedralnej i aż 23 Kolegium Wikariuszy Katedralnych.

Z Braniewa pochodzi 5%, a mianowicie: 1 z parafii, 4 z kolegium jezuickiego, 1 z seminarium diecezjalnego, 8 z alumnatu papieskiego, 1 Sodalicji Mariańskiej i 8 Jerzego, Prusa z Braniewa.

Z Ornety pochodzi około 1%, czyli 7 starodruków: 6 z parafii i 1 z kaplicy Sióstr Świętej Katarzyny Dziewicy i Męczenniczki.

¹⁶ Niezastąpioną pomoc przy ustalaniu właścicieli stanowiła prozopografia duchowieństwa warmińskiego, opracowana przez Ks. Prof. dr hab. Andrzeja Kopiczko, a zwłaszcza jeden z jej tomów: *Duchowieństwo katolickie Diecezji Warmińskiej w latach 1525-1821*. Cz. 2: *Słownik*. Olsztyn 2000.

Z Pieniężna pochodzi 1%, czyli 6 starodruków: 1 z biblioteki św. Anny, 1 beneficjum Bożego Ciała, 4 z kościoła parafialnego.

Z Reszła, kościoła archiprezbiteralnego z 1337 roku, pochodzi 25, czyli 4% starych druków.

Spośród prywatnych posiadaczy wyróżniają się:

Ks. Walenty Dąbkowski z Jesionowa, zmarły w 1624 roku na dżumę, którą zaraził się zaopatrując umierających: 12 starodruków, czyli 2%.

Ks. Szymon Lang z Pieniężna, proboszcz w Płoskini, kanonik dobromiejski, zmarły w 1669 roku. Z jego księgozbioru, zapisanego kolegiacie, pochodzi 30, czyli 5% starych druków.

Ks. Tomasz Selbey z Braniewa, pochodzenia wyspiarskiego, gdyż jego rodzice jako katolicy zmuszeni zostali opuścić Anglię, doktor teologii po studiach rzymskich, archiprezbiter Ornety, kanonik i dziekan kolegiaty dobromiejskiej, zmarł w 1668 roku. Pozostało po nim 5 starodruków.

Ks. Paweł Snopek z Jezioran, kapelan biskupa Fabiana z Łęzan, kanonik i prepozyt dobromiejski, zmarł w 22 II 1554 roku. Pozostało po nim 9 starych druków, czyli 1,5%.

Ks. Andrzej Witthoff z Warszawy, doktor filozofii Uniwersytetu Krakowskiego, sekretarz biskupa Stanisława Grabowskiego, kanonik i prepozyt kolegiaty dobromiejskiej, zmarł 10 X 1791 roku. Pozostało po nim 6, czyli 1% starych druków.

Wśród posiadaczy są także biskupi warmińscy: Jan Dantyszek (1548), Marcin Kromer (+1589), kardynał Andrzej Batory (+1599) oraz Szymon Rudnicki (+1621).

Z biblioteki Fryderyka Wilhelma I, króla Pruskiego (1713-1740) pochodzi 18, czyli 3% starych druków XVI wieku, spośród 600 dotąd opisanych.

Miejsca druku

Geografia miejscowości i towarzyszy sztuki drukarskiej świadczy o kontaktach Warmii z miejscowymi, polskimi i zagranicznymi ośrodkami nauki i kultury.

Krajowe rynki księgarskie, z których pochodziły druki XVI wieku, to:

Austria: Wiedeń 2.

Belgia: Liège 2, Antwerpia 63, razem 65 (11%).

Czechy: Olomuniec 1.

Dania: Kopenhaga 1.

Francja z Alzacją: Douai 1, Nancy 2, Strasburg 23, Haguenau 26, Paryż 34, Lyon 39, razem 125 (21%).

Holandia: Amsterdam 1.

Niemcy: Fryburg 1, Hamburg 1, Herborn 1, Jena 1, Monachium 1, Rostock 1, Augsburg 2, Norymberga 3, Erfurt 4, Dylinga 4, Pforzheim 5, Ingolstadt 11, Moguncja 11, Frankfurt nad Menem 13, Tybinga 19, Wittenberga 19, Lipsk 21, Helmstedt 33, Kolonia 107, razem 258 (44%).

Polska: Oliwa 1, Toruń 1, Zgorzelec 1, Kraków 2, razem 5 (1%).

Szwajcaria: Genewa 3, Bazylea 89, razem 92 (16%).

Włochy: Pawia 1, Neapol 1, Bolonia 2, Ferrara 2, Trino 2, Mediolan 5, Rzym 5, Wenecja 18, razem 36 (6%).

Największe obroty księgarskie Warmia miała z Niemcami (44%), następnie z Francją i Alzacją (21%), Szwajcarią (16%), Belgią (11%), wreszcie Włochami (6%). Miasta, które dostarczyły najwięcej druków XVI wieku to: Kolonia 107 (18%), Bazylea 89 (15%), Antwerpia 63 (10%).

W porównaniu z inkunabułami Niemcy utrzymały się na pierwszym miejscu, Francja z Alzacją awansowała z trzeciego na drugie miejsce, Szwajcaria awansowała z czwartego na trzecie miejsce, Belgia z szóstego na czwarte miejsce, Włochy spadły z drugiego na piąte miejsce, Holandia nie osiągnęła nawet 1% i wypadła z klasyfikacji. Wśród miast o największej podaży pozostała Bazylea, pojawiła się Kolonia i Antwerpia, odpadły Strassburg, Wenecja i Norymberga.¹⁷

Oprawy

Druki XVI wieku są dziełami sztuki nie tylko drukarskiej, lecz także introligatorskiej, zwłaszcza ślepy wytlók został bardziej rozwinięty niż w inkunabułach XV wieku. Ikonografia jest świecka i reli-

¹⁷ Krajowe rynki księgarskie, z których pochodziły inkunabuły Biblioteki WSDMW *Hosianum* to: Niemcy (32%), Włochy (27%), Francja z Alzacją (25%), Szwajcaria (13%), Holandia (2%), Belgia (1%). Miastami, które dostarczyły najwięcej druków były: Strassburg (56), Wenecja (45), Norymberga (37), i Bazylea (36).

Zob.: Wojtkowski, Julian (2008). *Zbiory inkunabułów w Bibliotece...*, s. 152.

gijna. Do świeckiej należą wytłoki treści mitologicznej, monarchicznej i heraldycznej; do religijnej zaś wytłoki treści biblijnej, hagiograficznej, aretologicznej (alegorie cnót) i reformacyjnej.

Ścisłe porównanie rysunku, pisowni, skrótów, może ustalić zasoby tłoków i wyróżnić zakłady oprawy książek.

Wytłoki mitologiczne: są bóstwa pogańskie: APOLLO, VENVS; muzy: CALLIOPE, EVTERPE, TERPSYCHE, THALIA; bohaterowie: AENEAS, HECTOR, HELENA, PENELOPE; alegorie: FORTVNA, IVSTICIA; legendarna LVCRECIA.

Wytłoki monarchiczne: królowie i królowe: BONA REGINA, SIGISVNDVS, SIGISMVNDVS AVGVSTVS, BARBARA, ISABELLA, LVDOVICVS; cesarze: CAROLVS, FERDINANDVS.

Wytłoki heraldyczne: własnym herbem ozdobił oprawy Biskup Warmiński Jan Dantyszek (1537-1548).

Wytłoki biblijne Starego Testamentu: obejmują zdarzenia i osoby. Wśród zdarzeń: grzech pierworodny (Rdz 3, 1-24; Ps 48, 21; Rz 6, 23), ogłoszenie Prawa (Wj 20, 1-18), kult złotego cielca (Wj 32, 1-35), wąż miedziany „CVRATIO” (Lb 21, 4-9), ofiara Izaaka (Rdz 22, 1-19), drabina Jakubowa (Rdz 28,12). Spośród postaci: Adam i Ewa „PER ADAM MORS”, „PECCATVM”, Melchizedech (Rdz 14, 18-20), Judyta (Jdt 1, 1-16, 31), Debora (Sdz 4, 1-5, 32), Jahel (Sdz 4, 17-24), Mojżesz (Ga 3, 10), Dawid (Ps 6, 2; 33, 10; 37, 2; 131, 11), Izajasz (Iz 9, 7).

Wytłoki biblijne Nowego Testamentu: Trójca Święta (Mt 28, 19), zwiastowanie (Łk 1, 31. 35. 38), Boże Narodzenie (Iz 9, 6), rzeź niewiątek „HERODES OCCIDIT INNOCENTES”, chrzest w Jordanie (Mt 3, 17; J 1, 29), ukrzyżowanie (Iz 53, 12; Syr 17, 21; J 1, 29), zmartwychwstanie (Os 13, 14; 1 Kor 15, 55), wniebowstąpienie (Mt 28, 18).

Wytłoki chrystologiczne: Jezus „IHS”, apokaliptyczny „REX REGVM ET DOMINVS DOMINANTIVM” (Ap 19, 16), ukrzyżowany „SATISFACTIO”, „PER CHRISTVM VITA” (Łk 23, 34; J 1, 29; J 3, 13; 1 J 1, 7), „SALVATOR”, Tron Łaski (J 3, 16), zmartwychwstały „IVSTIFICATIO” (Os 13, 14; 1 Kor 15, 55), wstępujący do nieba i Pantokrator (Mt 28, 18).

Wytłoki hagiograficzne: niezbyt często pojawiała się Maryja Bogarodzica: „AVE SANCTISSIMA MARIA MATER DEI REGINA COELI PORTA PARADISI DOMINA MVNDI”, „DEI MATER

SANCTISSIMA”, apokaliptyczna (Ap 12, 1-12). Natomiast często z urywkami Ewangelii i Listów występowali święci: Piotr: „TV ES PETRVS” (Mt 16, 18), Paweł: „APPARVIT BENIGNITAS” (Tt 3, 4), Jan Chrzciciel: „ECCE AGNVS DEI” (J 1, 29). Za to rzadko można spotkać świętych ewangelistów: Mateusza, Marka, Łukasza i Jana oraz Jakuba Apostoła i św. Jerzego.

Wytłoki aretologiczne: to cnoty teologiczne i kardynalne FIDES, SPES, CHARITAS, PRVDENTIA, IVSTITIA, FORTITVDO, TEMPERANTIA, a także SAPIENTIA oraz PIETAS: „QVE VOCOR INSIGNI CHARITVM DE NOMINE VIRTVS OMNIA QVE PIETAS SVADET OBIRE SEQVOR”.

Wytłoki reformacyjne: to główne postacie Reformacji występujące razem: Jan Hus, Erazm z Rotterdamu, Marcin Luter „INSTITVTIO ET SPES ERIT FORTITVDO VESTRA” oraz Filip Melanchton „SI DEVS PRO NOBIS QVIS CONTRA NOS ORA ET LABORA”.

Rozkład ikonografii na miejscowości, oficyny i czas druku pomoże poznać środowiska, z których pochodzą oprawy, a ścisłe porównanie rysunków, pisowni i skrótów ustali zasoby tłoków i wyróżni zakłady oprawy książek.